

MIRKO KOVAČ

Párizsi napló

– 1992 –

Vasárnap, II. 23.

A ljubljanaí Brnik repülőtéren elbúcsúznak egymástól Bobóval¹; most először válnak el útjaink, amióta 1991 decemberében elhagytuk Belgrádot. Az ő gépe egy órával később repül fel, Frankfurtnak; a kijáratig kísér, a kezem szorongatja; valami enyhe, csöppnyi reszketegség.

A Párizsba tartó repülőgépen De Rougemont *A Sátán ölelésébenjét* olvasom, barátom, Frane Cetinić tolmácsolásában. [...] A kötet kifogástalan horvát fordításban (a szerbiai Čačak városában látta meg a napvilágot az *Alef* kiadványsorozat keretében, melynek fáradhatatlan szerkesztője Branko Kukić. Ez az ember a *Gradac* irodalmi folyóirat antológiai értékű számainak hosszú sorát állította össze; ma ez olyan értékes gyűjtemény, mely rengeteg adatot és szöveget tartalmaz Danilórol², Ljubórol³, Dadórol⁴, [...], a Mediala festőcsoportról, a zsidó misztikumról és más egyébről. Az ún. szerb „vidéken” a kultúra sok lelkes művelőjét ismerem; szerintem a szerb akadémikusok fölött állnak, mert egyfelől tagadják „a nyersnyakas nacionalizmust”, ugyanakkor pedig a nemzetinek azt a típusát ápolják, amely a kultúrában éli ki magát, és a szellemi értékek után kutat. Magam is simán elfogadom a nemzetet mint kulturális entitást; Artaud hirdette, hogy csakis „a kulturális nacionalizmus egyetemleges”, mert nem árt senkinek, míg ellenben az állami nacionalizmus eszményi eszköze a sebek feltépésének meg a csöcselék megrészegítésének; az effajta nacionalizmus már kész horror. Bergyajev írja valahol, hogy a nemzetieskedés egyedül akkor fennkölt, ha alkotóművészeti céljai vannak, ha megengedi a kritikát és az önkritikát, ha a művelődés berkeire szorítkozik, s ha távol tartja magát az ideológiától. Minden más azonban, mondja, zoológiai nacionalizmus. No persze, Branko Kukić igen jól ismeri Bergyajevet.

Egy szépséges kismama próbálja lecsitítani rakoncátlan magzatát, ám a kölyök kitépi magát a karjaiból, elébem állít és farkaszemet néz velem. Egy szemernyi szívélyességet sem tanúsítok a kis tökmag iránt, nem vágok pofákat, mi több, rendíthetetlen komolysággal nézek vissza rá, és tudomására hozom, hogy nem fogom szórakoztatni. Ha véletlenül éppen a gyermekével utazó anya mellett kapok ülőhelyet, holtbiztosan máshol kellett volna helyet keresnem, ha mégoly izgalmas is egy ilyen szép anyuka mellett ülni. Egy pillanatban ölebe kapja gyermekét és megkérdezi: „Tessék mondani, idegesíti Önt ez a csintalanka?” Barátságosan, udvariasan válaszolok: „Nem, dehogyis. Annyira másfelé járnak a gondolataim, mintha itt sem volnék.” Anyuci finoman elmosolyodik. Utána rokokoszenvező pillantásokat váltunk, sőt, amikor kiszállunk a repülőgépből, elköszönünk egymástól. „Én tudom, kicsoda Ön!” – szóló végül, és eltűnt a repülőtéri forgatagban. Soha többé nem láttam.

Az Orly légikikötő olyan, mint egy keleti bazar, mindenfelől rikácsoló hangok, temperamentumos délszaki emberek szólongatása. A színes bőrű világ sorfalai közt törtetek. Egyszer csak Pascale⁵ bukkan fel előttem; a találkozás örömevel tölt el a kedves arc látása. Istenem, hányszor, de hányszor vártam őt meg Danilót a belgrádi repülőtéren, és fuvaroztam új meg új lakcímeke. Danilo egy nyáron teljes hónapot töltött el a lakásomban, amíg mi úton voltunk, majd amikor hazaértünk, látjuk ám, a teraszon mind elszáradt a virág, elfelejtette locsolni őket. Pascale mesélte, hogy Danilo ezután már mindig gondot viselt a virágokra, amikor más házában vendégeskedett. Pascale édesanyjának is eldicsekedett vele, amikor nála, valahol az óceánon levő házában lakott. Mire a mama csak annyit mondott megnyugtatóan: „Á, nem is kellett volna, hiszen csupa művirág.”

Hát lehetséges, hogy Danilo nincs velünk? Ide-oda forgolódom, úgy tűnik, hallom a hangját. Pascale visz el kocsin a St. Germaine-i szállóig. Nem merészkedem a barátom nevét említeni; az emlékek annyira frissek még, alig két év meg egy pár hónap múlt el halála óta. Észreveszem, hogy Pascale jelen időben beszél róla. „Itt vásárolok Danilóval”, mondja, és az egyik St. Germaine-i kereskedésre mutat. A Rue du Sabot-n a japán Mitsuko éttermet mutatja meg: „Ide járunk én meg Danilo”. Nem javítom ki,

¹ Slobodana (Boba) Matic festőművész, M. Kovač hitvese.

² Danilo Kiš (1935, Szabadka – 1989, Párizs).

³ Ljubo Popović párizsi szerb festőművész.

⁴ Dado Đurić, Párizsban élő világhírű szerb festőművész.

⁵ Pascal Delpeche, D. Kiš özvegye, műveinek francia fordítója.

mert tudom, tökéletesen beszéli nyelvünket; ez a kis nyelvbotlása, nyelvtani hiba, ki tudja, nem szándékos-e. Egyszerre aztán mindketten elhallgatunk, s ez a némaság sokáig eltart.

Hôtel de Fleurie. Már csak a szálló előtt rebegem el Tin⁶ egy verssorát: „Hiányzik valaki, okvetlenül...” Danilo szerette, ha Tin verseiből mondok fel, ugyanis kívülről fújtam az egész *Kolajna*⁷. Egyszer Imotskóban, jó húsz esztendeje már, a Vrljika közéletben levő kettős tengerszem partján a késő éjszakai órákig szavaltunk hölgyeinknek; Danilo Baudelaire-t, én pedig Tint, majd még egy sorozat Tint már a szülőföldjén. Sajátos irodalmi est volt ez négyesben.

Vacsora Stankónál⁸, kellemes társaság; itt van Nikola Petrović montenegrói herceg, utolsó fejedelmünk unokája. Pascale magával hozta a *Malvina* francia kiadásának szerzői tiszteletpéldányait; mindenkinek tetszik a könyv kivitelezése. Egy példányt a hercegnek ajándékozok; a borítón levő jegyzetet olvasgatja. „De hiszen mi ketten rokonok vagyunk”, mondja. „Én Petrović vagyok, te meg Petrovićiben születél!” Na, mondom neki, ez remek ajánlólevél lesz, ha majd trónra kerül Montenegróban; udvari írójának fogadhat fel. Ebből aztán élénk eszmecsere kerekedett az olyanféle írókról, akik királyi udvarról meg a hatalom közelségéről álmodoznak. Egész sor szellemes megjegyzés hangzott el erről a talpnyaló emberfajtáról.

Hétfő, II. 24.

A *Malvina Trifković élettörténete (La Vie de Malvina Trifković)** a Rivages cég kiadásában már a párizsi könyvesboltok kirakatában van. Ez a kisregény 1969-ben íródott Čateške Toplicében és Zágrábban, majd először a Mašić-féle *Független Kiadónál* látott napvilágot, Belgrádban, 1971-ben. A regény anyagát több forrásból merítettem, ez, mindekenelőtt, izgalmas kutató- és felfedező munka volt, ha úgy tetszik az ószeresé, és csak legvégül lett írói munka. Akkor még szentül hittem, hogy minden sorsot, minden egyéni katasztrófát rekonstruálni lehet az irodalom eszközeivel. Az anyag átformálásán, „az esztétikum hiányának az esztétikummal való összeötvözésén” dolgoztam. A kisregény tavaly Svédországban is megjelent, sok dicséretet kapott, *Az olvasás vágya* c. tévéműsorban pedig második helyre került. Különös sorsot ért meg a *Malvina*, néha olybá tűnik, porból lett, s itt, Franciaországban is poros polcokról kotorták elő húsz esztendő múltán. Nálunk kis példányszámban jelent meg, itt viszont szép jövőt jósolnak neki. „A siker csalóka, akár a nők”, mondaná erre Faulkner.

Megkezdődnek a lapinterjúk, fárasztó napi program. Agnès, a Rivages sajtófőnöke attól tart, hogy a feltett kérdéseknek politikai színezetük lesz, és a mostani háborút érintik majd. Könyvünknek, akarva-akaratlan, ilyen kontextusa lett; a benne ábrázolt alakokban és sorsokban „az olthatatlan gyűlölet” témái vonulnak végig egy szerb-horvát családi miliőben. Az újságírókkal való beszélgetések során minden alkalommal a stíluskérdésekre, valamint a dokumentáltságra mint írói eljárásra helyezzem a hangsúlyt, tanácsolja Agnès.

Beszélgetés Pilinski úrral, a *Le Nouvel Observateur* számára. Egyetlen politikai vonatkozású kérdése sincs. A legapróbb részletekig ismeri a könyvet. Hőseim, kérdezi, mért használnak *Lio* toalettszappant, milyen jelképi szerepe van a szappannak ebben a prózában? A *Malvina* és Katarina közti homoszexuális jelenetekről faggat. Izgalmas részletként ecseteli, amikor *Malvina* a *Szt. Angelina* leányotthonban Julka Dumčát ölelgeti, aki lepedővel van letakarva, mert a bőre csupa ótvár. „Meséljen nekem erről a jelenetről”, mondja Pilinski úr. Kényelmetlen kérdéseket tesz fel. „A faggyúgyertya cseppjei ondóra emlékeztetnek, miért?” Feltalálom magam, elméleti fejtegetésekbe menekülök. Végül bevallom, hogy a részletekre már nem emlékszem, elfelejtettem. Húszegynéhány év után kénytelen leszek újraolvasni a könyvem.

Ebéd a *Le Monde*-os Nicole Zanddal a *Casa Bini-étteremben*, egy lépésre a szállodámtól. Úgy döntött, hogy könyvem a Čosićéval egy füst alatt mutatja be. Nem vagyok elragadtatva, ő azonban elmagyarázza, hogy a *Le Monde* olyan lap, amelyben kevés a fénykép, de mi ketten most két nagy fotót kapunk, mert kihívásnak érzi, hogy úgy írjon rólunk, mint ellenlábaskról. Nicole kellemes asszonyosság, annak idején Moszkvában élt. Čosićról tudja, hogy nacionalista, hogy szemben áll a szerbiai békemozgalmakkal, hogy a pacifistákat árulóknak tartja. Ehhez nem volt mit hozzátennem. Hogy műveiről szól-

⁶ Augustin Tin Ujević (1891–1955) horvát költő.

⁷ Tin Ujević: *Kolajna* c. verskötete (1926). Értelemszerűen: Versfüzér.

⁸ Stanko Cerović, publicista, D. Kiš legszűkebb baráti köréhez tartozott. Párizsban is mindvégig mellette maradt.

* Magyarul is. Mirko Kovač: *Malvina Trifković életrajza*. Ford.: Radics Viktória. Bp. 2000.

jak, attól tartózkodom, ámbár tehetséges írónak tekintem. Regényei közül a *Daleko je sunce* meg a *Koren*⁹ tetszik. A riporter csodálkozik, hogy Čosić meg a többi volt kommunista olyan csúnyán beszél Titóról, aki pedig antifasiszta volt és minden jogot megadott a kisebbségeknek. Mért forszírozzák a militáns antikommunizmusnak ezt a fajtáját? Nincs ebben némi öngyűlölet? A renegátok között nem ritka az ilyesmi. A kommunista-ellenesség horvát változata türelmetlenségben, bosszúvágyban, az usztasa nézetek, a „kölcson kenyér visszajár” elvének érvényesülésében nyilvánul meg, míg ennek szerb változatában a „vidékiesség örök szelleme”, a múltba fordulás erőszakolása, a pravoszláv–soviniszta berkek sötét erői látszanak föltámadni. „Ha most Ön ajánlana fordításra egy könyvet, mi volna az?”, kérdezi Nicole. „Radomir Konstantinović: *Filozofija palanke*¹⁰ című kötete, már ha a franciák egyáltalán meg tudnák és meg akarnák érteni ezt a könyvet”, válaszolom. Nicole figyelmesen jegyzetel.

Délután fényképezkedés, majd beszélgetés a bájos, fiatal és csodaszép Olivával az *Elle* folyóirat számára. A kezében tartja a *Malvinát*, aztán a keblére szorítja, s így szól: „Szerelmem vagyok ebbe a könyvbe. De Ön mért olyan kíméletlen?” S újra megered a szó hősnőim homoszexualitásáról, a gyűlöletről, a nők helyzetéről, a fogamzásgátlásról. Olivia egy pillanatban fellapozza a noteszét, egy szerb szatirikust idéz, aki szerint „a horvátok betegesen gyűlölik a szerbeket, a szerbek viszont természetesen a horvátokat”. Bődületes marhaság, mondom, meg azt, hogy nem érdekelnek a gyűlölet árnyalatai. Különben pedig, egy ilyen gondolat, ha ez egyáltalán gondolat, elsősorban a szerbekre vet rossz fényt, mert ha az ő gyűlöletük természetes, az azt jelenti, hogy ősi eredetű, vagy más szóval azt, hogy egy nemzetet gyűlölni csak azért, mert más vallású vagy a bőrszíne más, normális dolog. Rasszista, szellemtelen gondolat az ilyen. Ha viszont a horvátok gyűlölete patológiás, ahogyan ez a félnotás szerző vélekedik, akkor az azt jelenti, hogy természetes, ősiségben gyökerező indulat váltotta ki, s hogy ez a beteges gyűlölet csakis félrevonulás, elszakadás, távolságtartás árán gyógyítható. Haragosan, egy szuszra beszélek. Olivia egyetértően bólogat. Most is, és máskor is gyakran megfigyeltem, hogy az itteni emberfajta nem tudja elviselni a durvaságot, sőt, még a csípősebb humort sem. Errefelé érzékenyek a mi heveskedő összehasonlításainkra, így például a *Glob* szerkesztősége felkérte Vidosav Stevanovićot¹¹, hogy egyik közlendő szövegéből hagyja ki azt a kitétel, melyben jelenlegi helyzetünket az afrikai törzsekkel állítja párhuzamba. A szerkesztő udvariasan elmagyarázza, hogy a franciák nem így tekintenek az afrikai törzsekre, hogy ez sértő, s hogy az említett törzseknek értékük és helyük van a mindenkori civilizációban.

Fogadás a könyvkiadónál. A rokonszenves Agathe Moitessier szülési szabadságra megy. Pascale-nak egy jó kis esete volt vele mint a Rivages szerkesztőjével és lektorával. Annak idején, amikor leadta a fordításszöveget, Agathe az eredetit is bekérte. Pascale

Danilo Kiš

Slobodana (Boba) Matic festménye

⁹ Magyarul is: *Majd megvirrad már* (Forum Kk., Újvidék, 1953); *Gyökerek* (Forum, 1956).

¹⁰ Magyarul: Radomir Konstantinović: *A vidék filozófiája* (Kijarat, Bp., 2001).

¹¹ Vidosav Stevanović (1942), szerb író, Párizsban él.

elcsodálkozott, minek neki a könyv, ha egyszer nem olvas szerbhorvátul. (Szerbhorvátot mondok, mert ezt a könyvemet, 1969-ben, csakugyan szerbhorvátul írtam.) Eltelt egy-két nap, s Agathe bekérette, mondván, hogy a fordításszöveg egy helyére vonatkozóan megjegyzése van. Pascale ezen nem győzött csodálkozni, pláne hogy Agathenak igaza volt. Csak ekkor derült ki, hogy Agathe oroszul tanult, hogy egy fiatal, szerb könyvke-reskedő felesége, s hogy töri a szerbet.

Kedd, II. 25.

Interjú az *Événement du jeudi* számára. A riporter terjengősen kérdez, némelyik kérdésére válaszol is. Jól ismeri a politikai helyzetet. Véleménye szerint a szerb–horvát háború vallási viszály. Nem fogadom el ezt a magyarázatot, mert az igazi hívők nem háborúznak. A csőcselék háborúzik, s a keresztény jelképekben meg a felekezeti különbségekben keres rá ürügyet, gaztetteire pedig alibit. Az újságíró elképedve veszi tudomásul, hogy ezt a könyvemet harmincévesen írtam, békeidőben, olyan korban, amikor még híre sem volt a nemzeti sűrlődásoknak. Ez a kisregény, amely öldökléssel fejeződik be, Mann egy régi gondolatának helyességét bizonyítja, miszerint a fikció, idővel, valóság-gá válik. A mű valamiképpen mégis történelmi forrásokra támaszkodik, a múltra, amely mindig mozgalmas és egyformán kegyetlen volt nálunk. A múltunk hátborzongatóan hasonlít a jelenünkre. Mészárlások, gaztettek, öldöklés – megannyi örömnünp e népek körében. Az újságíró – egyebek közt – felteszi a kérdést, mért van az, hogy a szerbség annyira hadilábon áll mindenkivel: az albánokkal, a magyarokkal, a muzulmánokkal, a horvátokkal? Honnan ez a területeket, életteret áhító megszállottság? Nem a távlatatlanság, az elszigeteltség, az Európától való leszakadás érzése rejlik mögötte? Esetleg egy jó adag kisebbségi érzület lappang a szokásos öntömjénezésben? Egy író, mondom, képtelen megfelelni egy ilyen hosszú sor kérdésre anélkül, hogy ne esnék az egyoldalúság hibájába.

Ebéd a *Brasserie Le Balzarban*. Agnès, Agathe, Pascale. Könnyed csevegés irodalomról, filmről, festészetről. Fényképek egy-egy utazásról. Agnès Velencéről mesél, majd megkérdezi, a jugoszláv írók közül kik a kedvenceim; Andrićot meg Kišt említtem; Agathe hozzáteszi, mennyire el van ragadtatva Filip David egyik könyvétől, amely megjelent franciául. Agnès felhívja a figyelmem egy asztaltársaságra, ismert francia krimiírók; egyikük Chabrollal dolgozott együtt. Most akkor a Chabrol-filmek kerülnek szóba; némelyiket többször is láttam. „Hogyan határozná meg a zsánerüket?”, kérdezi Agnès. „Bizarrr krimik”, mondom. Agnès sebtében bemutat Chabrol munkatársának, aki éppen kifelé tart az étteremből. Megkérdi, miként definiálná a Chabrol-filmek zsánerét. „Perverz krimiként”, válaszolja, s barátaival máris elhagyja a helyiséget. Gondolom, Chabrol szerkeszti a *Payot&Rivages*nál megjelenő bűnügyiregény-sorozatot.

Hotel de Fleurie; csoportkép a szalonban. A fényképész percek alatt egy kis alkalmi stúdiót rendez be. Nyíltszívű, szószátyár figura, olyan, mintha most lépett volna ki valamelyik Chabrol-filmből; emlékezetes epizód. Azt mondja, egész gyűjteménye van híres írók fotóiból, meg hogy Franciaországban ő kapta le elsőnek Szolzsenyicint. Egy kicsit ért oroszul. Tipikus népfí az illető, mondja Pascale, kész felüdülés. Közben a fotós sajnálkozva méreget, a fejét csóválja. Milyenek ezek a balkáni emberek, csodálkozik, hogy öldösik egymást, és fölrobbantják egymás házait! Hiszen azok a hajlékok az arcuk verejtékében és a szeretet jelében épültek! Arrafelé hidakat robbantanak, fűzi tovább a szót, pedig a hidak azért vannak, hogy összekössék a partokat, az emberek ne legyenek kénytelenek kompon, csónakkal átkelni. Ő szereti a hidakat, gyakran megáll, s elnézi, az autók, vonatok hogyan robognak át rajtuk. A hidak, szerinte, műalkotások. Ha valaki a Szajrán rombolna le egy hidat, aljas gonosztevőnek nyilvánítanák az emberek. Ha azok a maguk politikusai alkalmatlanok, mért nem váltják le őket? Maguknál is van még okos ember, biztosan van! Mért nem emelik fel a szavuk?! Miközben fényképez, be nem áll a szája, hol nekem, hol saját magának teszi fel a kérdést. Néha naivul, de mindig helyénvalóan és logikusan.

Szerda, II. 26.

Dél előtt, reggeli után, a *Gama* ügynökség vár fotózás végett. Húsz perc késéssel érkezem; időközben telefonon beszéltem a jugoszláv nagykövetség egyik tisztviselőjével. Miután bemutatkoztam, azt mondja az illető: „Azt hiszem, hallottam ezt a nevet, de közelebbről nem emlékszem. Író, vagy ilyesmi?” „Idehallgasson, uram – mondom a kagylóba –, én nem irodalmi értékelést várok Öntől. Engem Önökhöz utasítottak, hogy hosszabbítsák meg az útlevelem, amely tízegynéhány napon belül lejár.” Még egy darabig akadékoskodott, hímezett-hámozott, végül aztán megállapodtunk, hogy pénteken 11 óra körül jelentkezem.

A recepción fenntartott rekeszemben üzenet vár: „Ha irodalmi estet merészelsz tartani Párizsban, tudd meg, elfajzott hitszegő, hogy akkor utolér az *Apis* keze. Azé a titkos szervezeté, melynek egyik volt barátod is tagja. És kuss ki Párizsból, Tudmannál népszerűsítsd a könyvedet.” Enyhe undorral olvasom az egészet, semmi jelentőséget nem tulajdonítok neki, a szemétkosárba dobom a papírszeletet. A kiadó azonban komolyan fogott fel egy tegnapi hasonló figyelmeztetést, a rendőrséghez fordult. Azt a tanácsot kapta, hogy lehetőleg ne legyen nyilvános rendezvény, mondják le, vagy legalább halasszák el, hogy a rendőrség hatékony biztosítási intézkedéseket fogantathasson. Ami engem illet, nem hiszem, hogy bármiféle, *Apis* nevű titkos szervezet létezik; ez csak valamilyen beteges nacionalista pusztá ábrándja lehet. [...]

Aperitif Agnénál; kilencedik arrondissement. Lakásának ablakából elnézem a háztetőket, a festő-műtermeket. Egy színes ablaküveg mögött gyertya ég. Csak nem nagyítóüvegről van szó? Mivelhogy a lángocska fáklyaként lobog. Valamelyik festő esetleg fényhatásokkal kísérletezik, de az is lehetséges, hogy az átlátszatlan üvegen túl szerelmi légyott zajlik gyertyafény, némi harapnivaló és palackos bor mellett. Megnyúlt árnyalakok kereszteződnek és mozognak; világosan kirajzolódnak egy kéz körvonalai.

Vacsora egy *Le restaurant* nevű restaurációban. Modernül kialakított enteriőr, ámbar a sárgaréz dominál. Óriási, melegített tányérok, rajtuk falatnyi porció; kissé túlzottan merész ízkombinációk. Újmódi konyha. A székek kényelmetlenek, az eszék súlyos, de a bor hamisítatlanul igazi. Velünk tart Sylvaine Pasquier a *L'Express*től. Később csatlakozik hozzánk Stanko; hihetetlen, hogy mi ketten mennyire egyet gondolunk. Stanko hangja és hanghordozása olykor Đidóra¹², a nagybátyjára emlékeztetnek. Ugyanaz a montenegrói éleslelméjűség és szellemiség. Sylvaine aprócska, törekeny teremtés, azonban csupa temperamentum. Hétprobás újságíró, számos hadszíntérről tudósított. Most könyvismertetőket ír, de leginkább politikai látószögéből. Úgy véli, a szerb politika csődöt mond; az erőszak olyan, mint a lőszer: gyorsan fogy. A hazafiság bora elbódít. Sehogy sem tudom felfogni a szülőföld mítoszának ezt az érinthetetlen szentségét; olyan téma ez, mellyel szemben a legjobb satirikusok is elveszítik humorérzéküket. „Az ellenzék semlegesítheti Miloševićet?” – kérdezi erre Sylvaine. Nem! Őt a tébolya vezérli, mely olyan fokú, hogy azzal senki sem veheti fel a versenyt. Ő az a politikus, akinek a kudarcai győzedelmeskednek. Minél inkább süllyed a hajó, annál erősebb lesz. Még sokáig hatalmon marad, mert ő az a büntetés, melyet le kell szolgálni. Politikai témák után sikerült a *Malvináról* is elbeszélgetni.

Csütörtök, II. 27.

Pihenőnap. A *Liberation*ban a *Malvina* könyvismertetője; a kritikus szeretné, ha a szerző még egy könyvét kiadná franciául, még hozzá mielőbb. Agathe jelenti, hogy a *Rivages*, jövőre, még egy könyvet kész megjelentetni. Nicole üzenetet hagy: az ő kritikáját holnap közli a *Le Monde*. A *Liberation*ban azt olvasta, hogy boszniai vagyok, ő meg már megírta, hogy Montenegro és Hercegovina határvidékén születtem. Elhibázta talán? – kérdezi. Pascale felhívta, s megnyugtatta: mármint, hogy ne csináljon gondot a szerző származásából, mert az őt magát sem aggasztja. Elfogadom Pascalének a származást illető megjegyzését, ugyanakkor az ellen sincs kifogásom, amit a *Liberation* kritikusa tüntetett fel adatként. Az őseinkről szóló legendáink többszörösen kereszteződnek, utjainkon körbe-karikába haladtunk, míg ide jutottunk. A Balkánon örökösen vándorolnak az emberek, hol muszájból, hol önként. A *Malvina* valamennyiünk élet-története, merthogy mindannyian egyediek lehetünk ugyan, de mindenkor összesség vagyunk. Pascale egyetért velem, a francia vidékről beszél, amely gyönyörű, de soha sem tudna ott élni. Mért nem? Mert vidéken csak franciák vannak, s akkor ez a helyzet unalmas nacionalizmussá fajul. Ezzel szemben Párizs a népek, fajok és bőrszínek konglomerátuma. Hisz' már Nietzsche megmondta: „Ahol fajok keverednek, ott nagy kultúrák forrása buzog.”

Vacsora Frane Cetinićnél. A bor: 1968-as évjárat.

Péntek, II. 28.

A *Liberation*ban, egy egész oldalon, megjelent a *Halálmezők* c. szövegem. A szerb elnök portréját festem meg benne, elmondom, milyennek látszik ő és politikája egy bizonyos irodalmi szemszögéből. Az írás nélkülöz minden választékosságot, mert ha egyszer csupa alantas dolgról van szó, minek kellene akkor esztétizálni. Úgy tűnik, Agnést is sokkolta a szöveg, óvatosan fogalmazva éles hangúnak és kíméletlennek találja, én meg úgy gondolom, hogy Milošević politikája a kíméletlen, melynek elválaszthatatlan

¹² Milovan Đilas (1913–1995), író, publicista, magas rangú jugoszláv politikus.

alkotóeleme a kegyetlenség meg a másik ember megvetése, s bizony – ezzel együtt – az élet és a halál megvetése is. Többekkel való beszélgetés nyomán ráébredtem, hogy Szerbia megőrizte volna a franciák jóindulatát és rokonszenvét, ha Milošević nem lép háborúba mindenkivel. Vele az ország elveszítette az Európával való hagyományos kapcsolatainak utolsó morzsáit is. Szeszélyeivel magához vonzotta a nacionalistákat, akik – persze – mindenben támogatták. A nacionalizmus magában véve is szeszélyes. Nem gondolom, hogy Milošević valami tüzes nacionalista volna, azonban mindenféle költők és más értelmiségiek annyira fölmagasztalták, hogy vállalta ezt a szerepet, jól el is játszotta, noha minden beleértés, minden szenvedély nélkül; az ő egyetlen szenvedélye ugyanis: a hatalom!

A nagykövetség a *Rivages* közvetítésével értesített, hogy csak akkor hosszabbíthatják meg az útlevelém, ha érvényessége a vízum határidején belül jár le. Francia vízumom még tízegynéhány napig érvényes, ameddig egyébként az útlevelém is. Magyarázatot kérek a nagykövetségen. Ugyanaz a tisztviselő jelentkezik. „Tegyen panaszt a *Liberation*nál”, mondja, és lecsapja a kagylót.

Délben Dado Đurićyal az *Excelsior* kávéházban, a *Beaubourg*-ral szemben. A feleségével meg a lányával együtt jött el. Kiderül, hogy rokonok vagyunk anyai ágon, a Kujačićok révén, noha Dado nem sokat ad erre a montenegrói atyafiságra. Ajándékkul kezembe nyomja a róla szóló monográfiát. Egy pár családi fotó is van benne, köztük tehát az én őseim is; például dr. Jovan Kujačić, a közös nagyapánk. A búcsúzkodás percekben Dado rászól a feleségére: „Puszild már meg, szerencsétlen, ő a cousinod.”

A *Le Monde*-ban megjelent Nicole Zand cikke, az utolsó oldalon, két fotó kíséretében. „Két nemzet Szerbiáról”, olvasható a képaláírásban. Itt vagyok hát a „nemzet atyja” mellett, ez esetben mint az ellenzéke. Eltűnődöm, D. Č. vajon elgondolkozik-e valaha is a tévhitei fölött, vagy pedig kitar a megítélések közül a legrosszabbik mellett: „Igazam volt!” Rádöbben-e valaha is, hogy a nemzetnél is van előbbre való, s hogy a nemzet nem a legfelsőbb ítélőszék. „Sohasem tudom megbocsátani Wagnernek” – mondta Nietzsche –, „hogy annyira felmagasztalta a németeket.” D. Čosićnak is valami hasonlót vethetnék a szemére. Sokat ügködött azon, amink most van, ámde senki sem tudja, hogy munkálkodásának része mikor és hogyan fordul saját nemzete ellen. Magánvéleményem szerint: leköpdösik végül.

Nicole Zand az alább következő szavakkal fejezi be cikkét: „Il y a la, à n'en pas douter, la trace d'un débat qui oppose les pacifistes comme Kovac aux nationalistes comme Tchossitch. Il nous reste deux romans, aussi différents que leurs auteurs; 2 kilos contre 140 grammes... Deux univers littéraires.”¹³

Este a *Caracteres* c. tévéműsor; a kiadó nagyra tartja ezt a műsort. Agnes megsúgja, hogy Bernard Rapp, a műsorvezető, a szebbik nem kedvence; ha ő megdicsér egy könyvet, a nők másnap csak úgy tódulnak a könyvesboltokba. A műsorban Dmitrij Nabokov, a híres apa fia is szerepel. Nagydarab férfi, szívesen pózol a forgatócsoporthoz, hatalmas főliánst szorongat, ebben hozták nyilvánosságra Vladimir Nabokov levelezését, valamint életrajzának egész sor új, illetve ismeretlen részletét. A fotóriporterek között ott látom rokonszenves szószátyárkodómat. Reflektorfényben kap le, szélesen mosolyog, mutatja, hogy nekem szurkol.

Jean Daniel tekintélyes író, újságírónak is nagy név, a műsor előtt egy barátomnak elmondta, hogy olvasta a *Liberation* cikkét, és felrója, hogy nem írtam ugyanígy Tudmanról is, aki partnere Miloševićnek az emberéletekkel való üzérkedésben. Véleménye szerint a két balkáni politikus ebben egy húron pendül; amíg megvannak, Európa elátkozott szigetként fogja megélni ezt a térséget. Nem volt alkalmam beszélni Daniel úrral, meg hát nem is tudom, mit mondhattam volna megjegyzésére. Talán legjobb volna úgy válaszolni, hogy bármit írunk is róluk elítélő szándékkal, úgyis teljesen hiábavaló. Ha ezekkel a politikai szatrapákkal foglalkozunk, akik ráadásul népszerűek is nemzetártsaik körében, ha pökhendien írni merészelünk róluk, végül is csak kellemetlenségeknek tesszük ki magunkat, vagy legfeljebb a saját lelkiismeretünket nyugtatjuk meg, amire már senki semmit nem ad. Lelkiismeret, erkölcs – hogy ez milyen elcsépelten hangzik!

A *Malvináról* kocsideréknyi hízelgő bók a műsorban. A beszélgetés résztvevői közül valaki fölvetette, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia idején csakugyan létezett-e olyan törvény, amely lehetővé tette volna a válást, ha a házaspár között „engesztelhetetlen gyűlölet” ébredt, pláne felekezeti vagy nemzetiségi indítékokból? Malvina válasza kapcsán valóban használtam egy ilyen dokumentumot, azonban nem jártam utána, hiteles-e, ezért

¹³ „Ebben, kétségtelenül, az a vita hagyhatott nyomot, amely szembeállítja egymással az olyan békepartiatkat, mint Kovac, az afféle nacionalistákkal, mint amilyen Čosić. Két regény van előttünk, amelyek épp-úgy különböznek, mintíróik; 2 kiló áll szemben 140 grammal... Két külön univerzum az irodalomban.”

most akkor sebtében áttértem a dokumentálás elvének mint írói eljárásnak a magyarázatra, s arról beszéltem, hogy egy-egy dokumentum mindannyiszor új meg új okmányokat, iratokat tár fel. Abban az időben, amikor a *Malvinát* írtam, elég volt bemennem egy antikváriumba, s máris rátaláltam pontosan arra, amire szükségem volt. Amikor az írói toll nyomán egy sors alakul, alakot ölt egy irodalmi világ, olyankor minden magától kapóra jön, mindenki segít, mindenki részese akar lenni történetünknek. Az pedig, hogy az író váteszi módon képes megjósolni bizonyos eseményeket, többféleképpen magyarázható. Az egyik magyarázat a nietzschei *örök visszatérés* gondolata, ám bár nekem személyesen kedvesebb, ha az irodalom misztériumában hiszünk, azaz, ha vannak dolgok, amire rácsodálkozunk.

A tévéközvetítés után Bernard Rapp műsorvezetőtől hallom, hogy ő is elolvasta a *Liberation*-ban megjelent írásomat, s nem helyesli a durva hangvételt. Azonban meg tudja érteni, hogy erős, sértő kifejezéseket kellett használnom, mert ez a módja, hogy a negatív személy kellő megvilágítást kapjon. Jómaga a nyugodtabb kifejezőmód híve, ezenkívül úgy véli, okvetlenül kerülni kell a genetikai háttérű érvelést, mert ezek nem is érvek. Igen, elfogadom. Soha nem is folyamodnék ilyesmihez, mondjuk, egy irodalmi vitában, ám ha élet és halál urairól van szó, akkor minél több adattal kell előrukkolni.

A legkevésbé sem véletlen, s nem is szívderítő, hogy mindkét elnök, a szerb meg a horvát elnök elődei között is voltak, akik öngyilkossággal végeztek!

Szombat, II. 29.

Látogatások napja. Mirkóval és Franeval reggeli a *Les deux magots*-nál. Utána mozi a *La Géode*-ben, majd benézünk Ljuba Popović műtermébe. A *Liberation* cikkéről folyik a szó. Egy kisebb fajta doboz fedelére, déligyümölcs lehetett benne, rajzolt monstrumainak tárából Ljuba egy otromba tökfeket kanyarint, majd a doboz hátuljára odaírja: *Halálmezők, Párizs, 1992*. Elnézem az óriásvásznait; azok a valamikori oszlásnak indult figurák most a reinkarnáció fázisában vannak, a női testeken immár szép részletek is megfigyelhetők, ezek már nem ásatásokból előkerült teremtmények, amelyekből az újbóli testet öltés mítosza sugárzik. Egy-egy templomkupola is látható még; Ljuba könnyen a miszticizmus vizeire evezhetne, nála az absztrakció jelenléte megfelelően gazdag és vonzó, s mindez sajátos művészé teszi. Egyébként is: egész művészete meditáció misztikus témákra.

Pascale-lal a Zsidó negyedben, a *Goldenberg* étteremben ebédelünk; kolbászt, májpástétomot. Kóser bort iszunk. Pascale közli, hogy üzenet érkezett az amerikai, az olasz meg a holland kiadótól, ezenkívül megjött Handke levele: elolvasta a *Malvinát*. A „borzalmak és iszonyat könyve”, mondja róla. Ebéd közben az étterembe lép egy korosabb házaspár. Még mindig csinosak, noha jócskán eljártak fölöttük az évek. A férj magas, karcsú; sűrű, fehér haja van; a feleség elegáns, mindkét kezén rengeteg gyűrűt visel. Az asztalunkhoz közel foglalnak helyet, halkan beszélgetnek, angolul. Csupán egy előételt fogyasztottak, majd megittak egy pohár sört. Távozáskor, rám függesztve tekintetét, a hölgy megszólít bennünket: „Ön tegnap este remekelt. Nem felejttem el, mit mondott a gyűlöletről.” Udvariasan üdvözölöm őket, s köszönetet mondok.

Látogatás Vlada Veličković-nál.¹⁴ Hatalmas műterem, akkora, hogy az igazán nagy vásznak is kicsinek látszanak benne. Dubrovnikról beszélgetünk lehangoltan. Egy amatőr videofilmet néztem; Konavle¹⁵ letarolva, mindenfelé a barbárság hátrahagyott nyomai. Čilipiben minden ház felgyújtva; ebben a valamikor bűbájos kisvárosban forgattuk *Esteli harangszó* c. filmünket. A romokban heverő házak falain grafiti alakjában kiírt jelszavak meg a négy cirill Sz (CCCC) kezdőbetűből álló szerb jelképek. Az egyik felgyújtott ház oromfalán felirat: Nikšić. Montenegrói pernahajderek aláírása; azok barlanglakó szintű írástudása, akik a maguk odúiból a mediterrán bőségbe toppantak. Habzó szájjal garázdálkodtak és orgiáztak egy szelíd és bölcs népesség háza táján, amilyen a konavlei. Mi mindenre nem voltak képesek: földig rombolni palotáikat, lábbal tiporni mindent, ami kultúra, munka, szorgalom, istenfélés. Semmibe vették az emberi erőnyeket, rettegtek a civilizációtól. S mindezt talán a szerbség, vagy inkább az ember valamiféle ideológiai köntösbe öltözött elfajzása nevében. Konavle a montenegrói szegény tükre. Jól mondja Bergyajev: „A háború az egyén veresége, az individuum vége.”

Egy röpke időre Pascale-nál, éppen csak addig, hogy lezuhanyozzon és átöltözzék; a tizedik arrondissement-ban lakik. A postaládában a fordítónőnek meg a *Liberation*-ban közölt cikk szerzőjének címzett fenyegető levelet találunk. Aláírás: A párizsi szerbek harmadik nemzedéke. Miközben Pascale-ra várakozom, ezt a levelet olvasom. Csupa

¹⁴ Vlada Veličković, európai hírű szerb festőművész (Párizs).

¹⁵ Konavle. Dubrovnik jól termő és hagyományosan gazdag, rendezett hátországa, a várostól délre.

sértegetés, fenyegetés, Milošević mentegetése. Ha csakugyan ez a párizsi szerbek harmadik nemzedéke, akkor lesújtó. A vidékiesség örök szelleme munkál. Az *időnkivüliségé*, mondaná Rade Konstantinović.

Az ágy szélén ülök, és hosszan elnézem D. K. pitypangos portréját, Boba keze munkáját. Egy kissé csalén áll; felkelek és a helyére igazítom. Ez az egyetlen kép a falon, itt azonban, meg kell hagyni, dominál; úgy tetszik, mintha ez a szeglet valamilyen egyedülálló, kizárólag íróportrékat kiállító képtárhoz tartozna, s nincs is hely más arcképek számára; ez az egy is önnön mélységeiből, festészeti anyagából merítve világol fölényesen. Itt egy árnyalatnyira minden meg van nyújtva, az arc meg a pitypangvirágot tartó kéz, a szellem, mely mindenféle szélben magot szór, nemkülönben ezek a mélykék, arisztokratikus és mindörökre lezárt szemek is. S mindennek tetejébe nyúlánkságának erőteljes vertikuma. S egyszerre csak rádöbbenek, hogy D. halálos ágyának szélén ülök; a portré akkor még nem volt a falon, egyik kiállításról a másikra utazott még. Csak később érkezett Belgrádból Párizsba, azt követően, hogy az arckép gazdájának koporsóba zárt testét Párizsból Belgrádba hozták, majd elhantolták az ottani temetőben. A szellem és az anyag csereberéje, a halál meg a halhatatlanság szembejárata volt ez. Ezek a szép, mélytűzű és lelkes szemek most nyitva vannak, engem méregetnek, meg arra az ágyra néznek, amelyen egyszer lecsukódtak. Ejnye, ki írta, hogy a halál csupán az élet esztétikai változata?

Este a Montparnasse-on. Egy percre betérünk a Rotondába, éppen csak annyira, hogy körülszimatoljunk a párizsi bohémság árnyai között; valamikor a mi Tinünk is itt ücsörgött, s a kávéházban töltött ráérő óráiban verselgetett: *ül az ember a Rotondba' / eszébe jut Gioconda*, na de a késő esti órákban már a *Closerie des lilas*-ban vagyunk. A forralt bor a kávéház specialitása, ahogyan – például – a bécsi Sacher-cukrászdában a Sacher-torta. Nikola Petrović herceg motoron robogott be szépséges hitvesével. Valamikor Hemingway is ebbe a kávéházba járt. Ilyenkor óhatatlanul szóba kerülnek a kávéházakhoz kapcsolódó hírességek; a művészettörténet meg a kávéházak története egybefonódik. Ha az ember megérkezik egy városba, ahol valamely híres művész élt és alkotott, először is azt kérdezi meg, melyik kávéházba volt bejáratos, s majd csak utána, hogy melyik temetőben van eltemetve, van-e saját múzeuma, merre található a szülőháza stb.

Vasárnap, III. 1.

Frankfurt-ba repülök a *Charles de Gaulle* reptérről. Párizs fölött húzunk el, annyira kiszépelem minden a napsütésben. A frankfurti légikikötőben Boba és Vlado vár. Késő estig a számítógép mellett, jegyzetek rendezgetése, az események személyes leltárba vétele; túlságosan is sok minden történt egy hét alatt. Mit kiválasztani, mit bevinni a naplóba. Ráadásul viszolygok az afféle naplótól, melyben a napi banalitások nem sokban ütnek el az „esztétizáló banalitásoktól”. A napló akkor jó, ha kerüli a naplószerűséget, vagy ha intelligensen nyomon követi valamely jelentős mű kialakulását és növekvését. Ki nem állhatom a fecsegést, ámbár az emberek többsége örömet leli a traccsban meg az emberszólásban; olykor magamnak is olybá tűnik, hogy közönséges *chacchiere* ez az egész!

Az est utolsó tévéhíradásában szarajevói képfelvételek: símaszkos pofák, puskacsövek, kihalt város. A bemondó közli, hogy mesterlövészek lőnek mindenre, ami mozog. Izgatott, megrendült hang. Mi ez, háborúba szólító dobpergés hallik? Szülőföldem öregjei szokták mondogatni: „Mindaddig békesség van a világon, amíg Boszniában föl nem forr és ki nem tör.” De hát vajon tévedtem, amikor két évvel ezelőtt a szarajevói *Vasárnap* hetilapnak úgy nyilatkoztam, hogy Bosznia szilárdabb, mint Jugoszlávia? Talán ugyan naivan hittem a pluralizmusban, amely Bosznia megírt sorsa? Hát nem a szenvedésben való egységet hirdettem a viszálykodó gyanús történészekkel meg az elterjedt történelem-hamisítással szemben? No de hát fáradt vagyok már, leragad a szemem. Mintegy félálomban hallom még a bemondó hangját: „A szerb terrorizmus ebből a városból lobbantotta lángra az első világháborút.”

Borbély János István fordítása